

Márványos Krisztián (1986) az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Ókortörténeti Doktori Programjának hallgatója. Kutatási témája: a római császárkor felségsértési perei az 1. században.

Nefaria consilia

Istentelen tervek Tiberius és az állam ellen

Márványos Krisztián

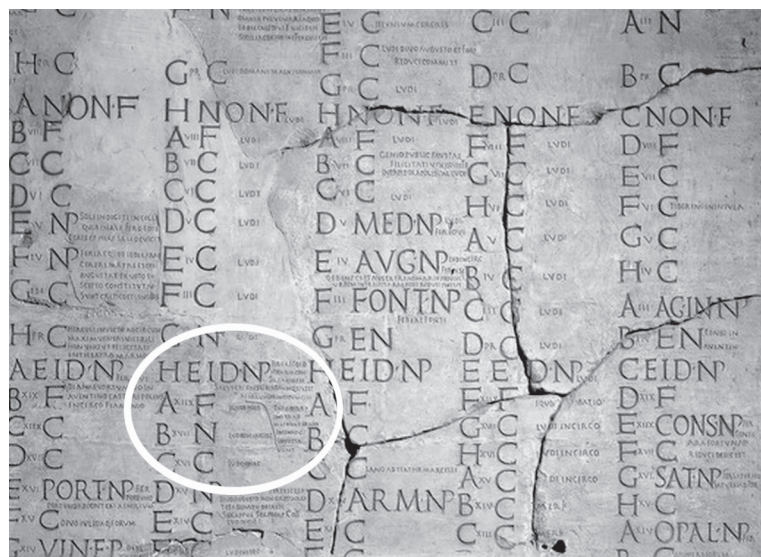
Libo Drusus perének (Kr. u. 16) tanulmányozása egy több szempontból is vitatott, ugyanakkor rendkívül érdekes esetet tár elénk. Jelen írás szerény kísérletet tesz arra, hogy ezt az ügyet egy ez idáig kevésbé (vagy szinte egyáltalán nem) ismert, hivatalos feliratról kiindulva, a vonatkozó történetírói elbeszélések részletesebb elemzésén keresztül, a saját szempontjai szerint bemutassa. Mindezek tükrében pedig rávilágítson a kora császárkori római politika egyik kulcsfogalmának, a felségsértést tárgyaló pereknek, valamint a „Babylon idegen számításaként” (Horatius: *Ódák* I. 11) is ismert asztrológia kapcsolatára.

A *Fasti Amiternini* rövid részletének jelentősége nem pusztán az eset hónapra és napra történő, pontos datálásában betöltött – megerősítő – szerepében rejlik (Tacitus szintén a Kr. u. 16. év szeptemberének idusára,¹ azaz 13-ára teszi Marcus Scribonius Libo Drusus életének tragikus kimenetelét), hanem tartalma alapján az események értelmezésében is kulcsfontosságú. A felirat nagyobb, 95 cm magas és 129 cm széles részét még a 16. század folyamán fedezték fel az itáliai San Vitorinóban (a korábbi szabin Amiternumban). A május és június hónapokat tartalmazó, 38,5 cm × 31,5 cm nagyságú töredékeket pedig 1703-ban a Rómától északkeletre fekvő Aquilában² találták meg. A *fasti* datálását a szakirodalom a korai *principatus* idejére, körülbelül a Kr. u. 20. évre teszi, hiszen a május hónap még tartalmazza Tiberius fiának, ifjabb Drusznak az illyricumi küldetését követő *triumphusát* (Kr. u. 20. május 28.).³

A Libo Drusus-perben történetekkel kapcsolatban a felirat⁴ ekképpen tudósít:

FER(IAE) EX S(ENATUS) C(ONSULTO) Q(UOD) E(O) D(IE) NEFARIA CONSILIA QUAE DE SALUTE TI(BERII) CAES(ARIS) LIBERORUMQUE EIVS ET ALIORUM PRINCIPIUM CIVITATIS DEQ(UE) R(E) P(UBLICA) INITA AB M(ARCO) LIBONE ERANT IN SENATU CONVICTA SUNT.

Szenátusi határozat alapján bevezetett ünnepek: minthogy azon a napon a szenátusban felszámolták azokat az istentelen terveket, amelyeket Tiberius Caesar és gyermekei és az állam más elöljárói életre és az állam üdve ellen indított Marcus Libo.

		FER EX S C Q E D	
13	H EID NP	NEFARIA CON	
		SILIA QVAE DE	
		SALVTE TI CAES LIBERORVMQ EIVS ET	
14	A ^{XIIX} F	EQVOR PROB	ALIORVM PRINCIPVM CIVI
			TATIS DEQ R P
15	B ^{XVII} N	LVD ROM IN CIRC	INITA AB
			M LIBONE ERANT
			IN SENATV
16	C ^{XVI} C	LVD IN CIRC	CONVICTA
			SVNT

1. ábra. A *Fasti Amiternini* üggyre vonatkozó részlete

Hogyan kell értelmeznünk a feliratot? Mik voltak ezek az „is-tentelen tervek”, és kikre vonatkoztak? Mennyiben érintette ez az uralkodót és szűkebb környezetét?

A tacitusi elbeszélés⁵

Ugyanebben az időben⁶ felforgató tevékenysége miatt feljelentik a Scriboniusok családjából való Libo Drusust. Ennek az ügynek kezdetét, lefolyását, végét részletesebben ismeretem, mivel akkor fedezték fel azt, ami annyi éven át a közéletet rágta.

Tacitus: *Évkönyvek* II. 27. 1 (Borzák István fordítása)

Drusust egyik bizalmas barátja (*ex intima amicitia*) rávette az álomfejtők, a *chaldeusok* ígéreteinek és a mágusok szertartásainak meghallgatására (Tacitus: *Évkönyvek* II. 27. 2). Ez a fontos momentum később is visszatér, sőt ez jelenti a vád tényleges alapját. A megfelelő számú tanúk és rabszolgák megtalálását követően a Drusus baráti köréhez tartozó Firmius Catus⁷ senator Flaccus Vesularius⁸ római lovag útján Tiberius elé próbálta vinni az ügyet. A *princeps* nem utasította el a feljelentést, de Catus közvetlen kihallgatást megtagadta. Libót *praetorsággal* tüntette ki és lakomákra hívta, hiszen – Tacitus szerint – saját maga szerette volna kifürkészni a vádlott esetleges ellenséges szándékait. Mindeközben egy Iunius⁹ nevű ember feljelentette Libo Drusust Fulcinus Trio¹⁰ római lovagnál is, aki a *consulok*-nál kérte a *senatus* összehívását: „Össze is hívják a senatorokat, azzal, hogy nagy és szörnyű ügyben kell tanácsot ülni” (Tacitus: *Évkönyvek* II. 28. 3, Borzák István fordítása). A *consulok* a kényesnek ígérkező bejelentéseket azonnal a császár elé terjesztették,¹¹ pedig az a *senatus* illetékességi körébe tartozott.¹²

Libo Drusus immár kétségbeesetten próbált segítséget kérni rokonaitól, akik azonban más és más okokra hivatkozva nem vállalták el a védelmét. Tacitus elbeszéléséből kiderül, hogy csupán fivérére számíthatott, és mint egy beteg ember, gyaloghintón vitette magát a *senatus*ba. Tiberius szenvtelen maradt a vádlott gesztusaival szemben, rideg arccal és teljes önuralommal ismertette a feljelentéseket és a feljelentőket (*libellos et auctores*). Tárgyilagosságával (*Évkönyvek* II. 29. 2) egyben az események további lehetséges kimenetelének felelősségét is távolabb helyezte saját magától, ugyanakkor e magatartás mögött a császár könyörtelenségét és az ügyben való eltökéltségét kell látnunk.

A számos feljelentés közül Tacitus kiemeli Libo azon kérdését, miszerint a vádlott egyszer azt tudakolta, lesz-e annyi pénze, hogy az kirakva a Via Appia kezdetétől Brundisiumig fog érni. Ez a nevetséges szándék érvként állhat Libo ártatlansága mellett, oly módon, hogy túlhangsúlyozza annak együgyűségét, valamint a bizonyíték értelmetlenségét.¹³

Libo Drusus bárgyúságát Seneca is megvetően megerősíti egyik levelében:

Drusus Libo apai nagynénje volt Scribonia, egy szilárd jellemű asszony. Drusus éppolyan bárgyú volt, amilyen előkelő: nagyobb reményeket táplált, mint amilyeneket bárki abban a korban – vagy ő maga bármelyik korban – táplálhatott.

Seneca: *Erkölcsei levelek* VIII. 70. 10
(Kurcz Ágnes fordítása)

Tacitus ugyanakkor megemlíti az egyik legsúlyosabb vádat is, nevezetesen:

...Libo saját kezével rótt¹⁴ fenyegető vagy titkos jeleket a Caesarok vagy a senatorok neve mellé: s a vádló ezt külön kiemelte.

Évkönyvek II. 30. 2 (Borzák István fordítása)

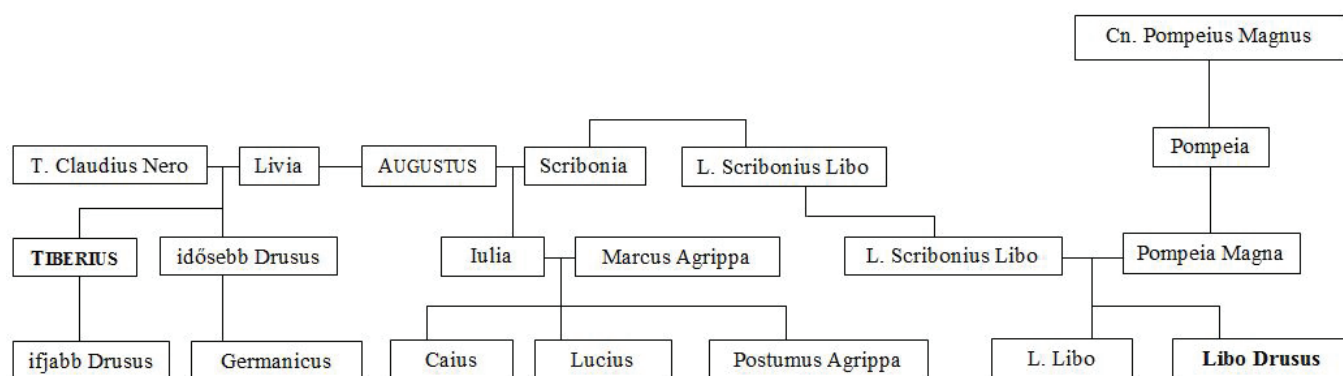
Az *atroces vel occultas notas* valószínűleg átokformulák vagy azokhoz hasonlóan értelmezendő firkálások lehettek,¹⁵ melyek párhuzamba állíthatóak a felirat *nefaria* jelzőjével. A tacitusi elbeszélésből kiindulva Libo feltehetően tagadta, hogy ezek az ő írásai lettek volna, de a rabszolgák felismerték azokat – természetesen a kínvallatás hatására másképp nem igazán cselekedhettek volna. Az itt fellépő jogi nehézségeket Tiberius azzal hidalta át, hogy a rabszolgákat egyenként megvetette a kincstári ügyésszel, így kihallgatásuknak már nem lehetett akadály.¹⁶

*...és mivel egy régi *senatusi* határozat a tulajdonos főbenjáró ügyében tiltotta a kihallgatást, a ravasz és új jogot kitaláló Tiberius egyenként megvéteti őket a kincstári ügyésszel, tudniillik azért, hogy a *senatusi* határozat csorbulása nélkül ki lehessen hallgatni Libo ellen rabszolgáit.¹⁷*

Évkönyvek II. 30. 3 (Borzák István fordítása)

A kétségbeesett Libo Drusus az ügy elnapolását (*comperendinatio*) kérte, majd hazatért. Tiberius hajthatatlanak bizonyult az ügyben, és továbbra sem mutatta az engedékenység vagy a megbocsátás egyetlen jelét sem.¹⁸ A vádlott házát körülvették a katonák, így a ránehezedő pszichikai nyomás elérte csúcspontját. A kialakult reménytelen helyzetből nem maradt más kiút számára, csak az öngyilkosság.¹⁹ A *senatus*ban ennek ellenére mégis lefolytatták az eljárást, Tiberius pedig „megesküdött: szót emelt volna életéért, bár vétkes volt, ha önként nem siettette volna a halált” (*Évkönyvek* II. 31. 3, Borzák István fordítása). Az áldozat javait felosztották a vádlók között, akik ráadásul időkedvezményben is részesültek, így hamarabb pályázhattak a *praetori* hivatalra.²⁰ Továbbá a következő javaslatokat tették:²¹ Libo képmását az utódok temetésén nem lehetett megjeleníteni, valamint a Scriboniusok nem vehették fel ezután a Drusus nevet.²² Hálaáldozati napokat határoztak meg Iuppiter, Mars és Concordia számára,²³ Libo öngyilkosságának napja (szeptember 13.) pedig ünnepnap lett²⁴ – ezt igazolja a bemutatott felirat is, amely szintén erre a napra teszi a „gonosz tervek” felszámolását.

A Scriboniusok családjából származó (tehát a császárral is rokonságban álló) Libo Drusus ügye paradigmátikus példája a Tiberius uralkodásának egyik legvisszásabb jellemzőjeként számon tartott, a *laesa maiestatis* tárgyaló pereknek.²⁵ A császárkor elején a *crimen laesae maiestatis* fogalmát kiterjesztették az uralkodói méltóság megsértésére.²⁶ Ez nemcsak a *princeps* személyére vonatkozott, de beletartozott például az egész uralkodócsalád biztonságának veszélyeztetése is.²⁷

2. ábra. Libo Drusus családfájának részlete

Egy koncepció per jellemző vonásai

Két korábbi Tiberius-kori esetről (Falanius és Rubirius), ahol a felségárulás vádja szintén felmerülhetett, ugyancsak Tacitustól értesülünk (*Évkönyvek* I. 73–74). Megfogalmazása szerint ezek csupán kísérletek voltak, egyfajta főpróbák²⁸ (*praetemptata crimina*) a későbbiekre nézve. Libo Drusus ügye azonban az ellene felhozott vádak alapján már kezdettől fogva sokkal súlyosabbnak bizonyult a korábbi években történt esetekhez képest. Ezt igazolja számunkra többek között a vádlott kétségbeesett helyzetében tett kérése, valamint a segítség elutasítása a rokonai és barátai részéről,²⁹ s végül a halálba hajszolása is. A feljelentők üzelmei, illetve a korábbi példák kapcsán érzékelhető Tacitus metaforikus és sötét véleménye, hiszen egy súlyos vész (*Évkönyvek* I. 73. 1) befurakodásáról, eltiprásáról, fellobbanásáról és általános pusztulást okozó elharapózásáról ír. Ennek a tevékenységnek lett áldozata Libo Drusus is, akinek esete az ókori koncepció per eklatáns példája.

A tacitusi narratívából kiindulva nagy valószínűséggel ez volt az első igazi felségárulási eset Tiberius uralkodása során.³⁰ A feljelentők (*delatores*) érdekelve voltak a bűnösök keresésében és a bűnök kreálásában, mivel az elítélt vagyona részben vagy egészben nekik jutott jutalom gyanánt. Természetesen eredményes működésükhöz szükség volt a megfelelő politikai légkörre is. A per előkészítése és lefolytatásának módja három szempontból is egy klasszikus értelemben vett koncepció per attribútumait viseli magán.³¹ Először is fontos szerepet játszott benne a szenátori rend elrettentése, amit a megfelelő személy kiválasztásával értek el – Libo Drusus anyai dédapja a triumvir Pompeius Magnus volt, ráadásul a dédunokát apai nagynénjén, Scribonián (Augustus második feleségén) keresztül a császári családhoz is rokoni szálak fűzték. Így talán önhittsége miatt is³² megfelelő áldozat lehetett.³³ A második fontos jellemző a feljelentők, illetve provokátorok alkalmazása és azok közreműködése a hamis vádak összeállításában. Végül pedig az, ahogy az előkészítési fázisban Tiberius bizalmat igyekezett ébreszteni Libo Drususban: a praetorságra való kijelölés,³⁴ valamint a lakomákra való meghívások (*convictibus adhibet*). A császár saját maga szerette volna kideríteni az igazságot: *cunctaque eius dicta factaque, cum prohibere posset, scire malebat* (*Évkönyvek* II. 28. 2). Eközben a feltehetően gyanútlan Libo Drusust a már ismertetett módon nyilvánosan is jelen-

tették, s Tiberius immár tárgyilagos viselkedésével gyorsan bekövetkezett a vádlott bukása. A harmadik attribútum (a tiberiusi technika) egyik alpontja a „hírverés”, illetve a hivatalosság, hiszen Libo Drusus ügye példastatuálás is volt – ezért is került be kiemelt esetként a naptárba. Itt Tiberius erőteljesebben és nyíltabban fel tudott és (a felirat tanúsága szerint) fel is akart lépni ellenfelével szemben, mint például Clemens, Postumus Agrippa szélhámos, lázadást szító szolgája ellen. Őt – szintén Kr. u. 16 végén, a nyilvános feltűnést elkerülve, két cliense révén³⁵ – a Maecenas utódjaként is jól ismert Sallustius Crispus likvidáltatta a császár parancsára.³⁶

Valóban összeesküvés volt?

Ahogy később az egyes történészek, úgy már a különböző ókori szöveghelyek szerzői is másképp ítélik meg Libo tevékenységét, más és más aspektusból és részletességgel tárgyalják a vizsgált ügyet, s eltérő véleményt alkotnak az ügy súlyosságáról. Tacitus fontosnak tekintette az esetet, ugyanakkor elbeszélésében egyáltalán nem igazolja az összeesküvés tényét. Cassius Dio műve szerint Libóról úgy vélték, hogy egyszerűen forradalomra készült: „Scribonius Libót, a fiatal patriciust, akiről azt gondolták, hogy forradalmat kezdeményez” (*Római történet* LVII. 15. 4). Velleius Paterculus a hálátlan, gyalázatos tervet szövő és felkelést szító Drususról tudósít Tiberius császár magasztalása során (*Róma története* II. 129. 2). A felirathoz hasonlóan ő is kiemeli és megerősíti az eset fontosságát. Suetonius Tiberius életrajzában egy Libo vezette zendülésről ír (*Tiberius* 25. 1), Seneca fentebb idézett levele (*Erkölcsei levelek* VIII. 70. 10) viszont megvetően, Tacitus véleményét „megelőlegezve”, éppenséggel Libo Drusus együgyűségét emeli ki.

Ez az esettel kapcsolatban felvethető egyik legvitatottabb kérdés a kutatásban. Sir R. Syme szerint³⁷ – aki elfogadja a tacitusi véleményt – Libo összeesküvésben való bűnrészeségére sehol sincs utalás az *Annales*-ban. A Pettinger nemrég megjelent könyvében viszont amellől érvel, hogy a Libo Drusus elleni bűnvádi eljárás a csúcspontja volt a Tiberius elleniségeivel való leszámolásnak. Azok ellen irányult, akik mást tartottak volna alkalmasabbnak Augustus utódjaként, és/vagy a korlátlan egyeduralom helyett egy köztársaságkori rendszert tekintettek megfelelőbbnek. Pettinger a suetoniusi narratíva

alapján kapcsolatot feltételez Clemens, Libo és feltehetően Germanicus között. Könyvében amellett foglalt állást, hogy Tiberius és Augustus unokáinak hívei között jelentős politikai harc zajlott.³⁸ Ebbe a küzdelembe illeszti be Libo Drusust is, akinek családi háttere szintén fontos szempont volt, hiszen már csak származása és bonyolult családi kapcsolatai révén is veszélyt jelentett az uralkodóra. Örökölte a Pompeiusok és híres felmenőik (Mucius Scaevola, Lucilius, Atiusok) dicsőségét, és természetesen rokonai kapcsolatait is. Libo Drusus ráadásul rokonságban állt magával az uralkodóval is: nagynénje, Scribonia Gaius és Lucius Caesar nagyanyja volt.³⁹ Családi összeköttetések fontossága és hatása akkor érződik igazán, amikor szorult helyzetében próbál náluk segítségre találni, jóllehet sikertelenül. Pettinger Tacitus írói túlzásának tartja Libo Drusus együgyűségét,⁴⁰ Syme szerint viszont vitathatatlanul az volt, másrészt pedig a körülmények szerencsétlen áldozata is egyben – megfogalmazása szerint az ifjú nemes az asztrológusok, varázslók és álomfejtők „csapdájába esett”.⁴¹ Nyilván kapcsolatba is került a csillagjósokkal, akiknek a *principatus*ra nézve veszélyes szerepe remek ürügyet jelentett egy koncepció eljárás megindítására. A csillagjósolást érintő vádak politikai vádak voltak ebben az ügyben.⁴²

A Libo Drusus elleni vádpontok nem különíthetők el élesen, hanem olyan egészt alkotnak, amely a maga egységében teszi különlegessé ezt az esetet. A koncepció ügy középpontjának éppenséggel a csillagjósokkal kapcsolatos intézkedéseket kell tekinteni, feltehetően ez képezte a szenatori vizsgálat tárgyát is.⁴³ Az amiternumi felirat ezt az aspektust is megerősítheti, hiszen célpontként nemcsak az uralkodó szerepel benne, hanem annak közvetlen környezetére is utal, a *princeps* gyermekei és más előjárók kapcsán. Tiberius egyértelműen megerősítette pozícióját az eset kapcsán. Miközben ő a kibékülés és kegyelmesség álcája mögé bújt, a *senatus* nézett szembe a kormányzatot ért fenyegetéssel, és mindvégig az övé maradt a felelősség.

A „ravasz és új jogot kitaláló” Tiberius nemcsak egy politikai ellenféllel számolt le, hanem a hatalom szempontjából veszélyes csillagjós tevékenységet is visszaszoríthatta. R. A. Bauman megpróbálja szétválasztani a Libo Drusust ért vádpontokat. Különbséget tesz a *caesarok* és *senatorok* neve mellé írt titkos feljegyzések (az asztrológus-kérdés) és az államellenes összeesküvés (*crimen maiestas*) vádjai között. Véleménye szerint a rabszolgák kihallgatása és kínvallatása inkább a csillagjósolásra vonatkozott, nem pedig a felségárulásra.⁴⁴

A per témájának szemszögéből tehát két, talán szétválasztható kérdéssel állunk szemben: egyrészt a – feltételezhetően nem valós⁴⁵ – politikai összeesküvés gyanújával, másrészt a mágia vagy legalábbis valamiféle „boszorkányság” vádjával. Az ezeket összekötő elem az ismertett feliraton is szereplő *nefaria consilia* kifejezés.⁴⁶

Az asztrológus-probléma

A csillagjósolás a Római Birodalomban igen nagy hatást gyakorolt a különböző szellemi és vallási irányzatokra a Kr. u. 1. században. Az ezt végzőkre használt *astrologi* (esetleg *mathematici* vagy *Chaldei*) kifejezés igen tág, s a következő mestersek bármelyikét magában foglalhatta: csillagjósok, jö-

vendőmondók, próféták, látnokok.⁴⁷ Néhányan a csillagjósok közül, mint például Tiberius bizalmasa és barátja, a mendesi⁴⁸ Thrasyllus, saját koruk kiművelt és tanult emberei közé számítottak, kitüntetett figyelemnek örvendő.⁴⁹ Az asztrológia kezdetben (körülbelül a Kr. e. 2. századtól) elítélendő dolognak számított, politikai értelemben felforgató tevékenység volt, majd később különvált a köz- és magán-szféra terén, s az utóbbi vonatkozásban virágzó foglalatosság lett.⁵⁰ Már a köztársaság korában születtek az asztrológusokat kiutasító rendeletek: Kr. e. 186-ban, 161-ben és 139-ben.⁵¹ A csillagjósok Rómából való kiűzésének első komoly méretű és szervezett akciója Kr. e. 33-ban volt.⁵² Ezek az intézkedések a vallási élet egyre erőteljesebb kontrolljának igényén túl azt is kívánóan tanúsítják, hogy a mágiát idegennek, kívülről behozott dolognak tartották. Ennek tükrében jól érthető a vallás–mágia vékony, sokszor egymásba mosódó határvonalának dichotómikus összekapcsolása a legális–illegális, valamint a saját–idegen kategóriákkal.⁵³

A császárkorban a csillagjósok helyzete ismét megkérdőjeleződött, majd egyre inkább veszélyessé vált, hiszen a jövőt tudakolni egy újonnan kiépült hatalmi helyzetben igen kockázatosnak számított. Azok, akik csillagjósok tanácsát kérték, felvilágosítást kértek tőlük, kényes kérdésekkel kerülhettek kapcsolatba, és nagyobb betekintést nyerhettek a valóság rejtett kérdéseibe.⁵⁴ Augustus uralmától kezdve a jóslatkérés és a jövőre vonatkozó jelek a császár monopóliumát képezték.⁵⁵ Ehhez járul, hogy a *prodigium* szó jelentése nem pusztán „jövendőlés”, hanem átvitt értelemben valamilyen, a jövőben bekövetkező szörnyűség, iszonyúság, esetleg fenyegetés jele volt; sokkal inkább általános intelem, mintsem a jövőre (legfeljebb indirekt módon) utaló konkrét előjel.⁵⁶ Éppen ezért a már említett dichotómiák értelmében az elfogadott rítusokkal szemben az asztrológia antagonisztikussá, egyúttal egyszerűen a mágia részévé vált. Ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a hatalom szemszögéből a csillagjósolás és a *coniuratio* könnyen összekapcsolódott.⁵⁷

A Római Birodalomban a jövő ismerete felbujtó hatást is kiválthatott volna a jóslatok hallgatóságából. Ez veszélyt jelentett nemcsak a közrendre, hanem a teljes hatalmi rendszerre, ezért mind a *princeps*, mind az egész *principatus* szempontjából fontos volt a kérdés törvényi szabályozása, valamint a szükséges óvintézkedések is.⁵⁸ Az ideális római koncepció egy tökéletesen kontrollált vallási élet volt, ami kizárta a jövendőmondás lehetőségét mint esetleges alternatívát, nyilvánosan elítélve annak gyakorlását. Ennek okán, a biztonság megőrzése érdekében, további elítélő rendelkezéseket hoztak (például a „tűztől és víztől való megfosztás”, azaz száműzetés) a mágia és a varázslás gyakorlása ellen (beleértve természetesen a csillagjósolást is).⁵⁹

Tacitus információi szerint (*Évkönyvek* II. 32. 3) a 16-os év rendelkezései közvetlenül két mágiát gyakorló személy kivégzéséhez vezettek (L. Pituanus és P. Marcius). A pert követően az atyák határozatot hoztak, összesen három alkalommal. A legelső gyorsan és közvetlenül Libo Drusus halála után, szeptember 13-án, ennek rendelkezései fentebb már szóba kerültek. A második, szigorúbb (immár halálbüntetést kiszabó) intézkedést Tiberius megvétózta, megbocsátva ezzel a római tetteseknek. Mindezeket egy harmadik *senatus consultum* írta felül még ugyanebben az esztendőben, amely már a római polgá-

rokra nézve is súlyos büntetést (száműzetés, vagyonelkobzás) tartalmazott.⁶⁰ Suetonius tudósítása alapján Tiberius később ily módon enyhített a törvényen:

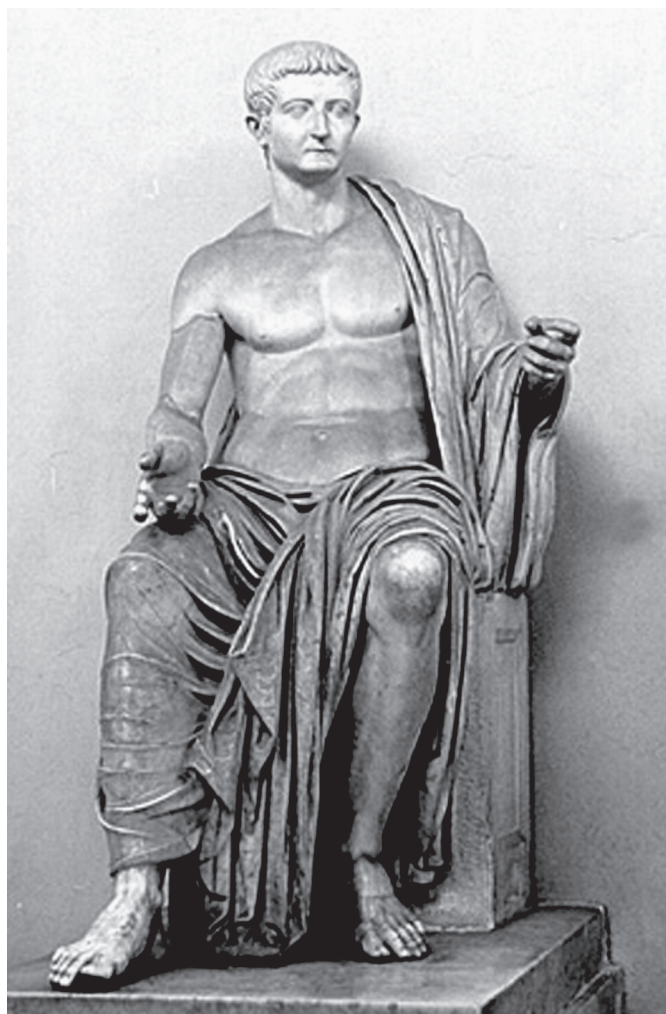
Elűzte Rómából a csillagjósokat is, de ha valaki kegyelmet kért tőle, és megígérte, hogy felhagy ezzel a mesterséggel, annak megkegyelmezett.

Tiberius 36 (Kopeckzy Rita fordítása)

Ezt Cassius Dio is megerősíti (*Római történet* LVII. 15. 8). Talán néhányan a senatorok közül kísérletet tettek a közbelépésre, hogy megóvják barátaikat, ezt később Tiberius próbálta hallgatólagosan tolerálni.⁶¹ Ugyanakkor a hivatali csillagjósok, mint például Thrasyllus, kétségtelenül mentesek maradtak ezek alól a rendelkezések alól.⁶² Mindezek mellett a jogi szabályozás sikeressége megkérdőjelezhető, mert később is számos további intézkedést hoztak a jövőmondók és varázslók tevékenysége ellen. Több határozat is született az 1. század folyamán, ilyen például az 52-es *senatus consultum*, de további kiutasítási pátensekről is van tudomásunk.⁶³ Ezek a határozatok is bizonyítják a probléma megoldásának nehézségét, és kétségbe vonják a 16-os dekrétumok sikerességét. Emellett fontos hangsúlyozni a *senatus* egyre növekvő mértékű sarokba szorítását és mellőzését (egyet nem értésükre pedig mindig csak „különös helyzetekben” találunk példákat).⁶⁴ Tacitus összesen kilenc további hasonló perről ad leírást a Iulius–Claudius-dinasztia idejéből, melyek során hasonló vádak szerepeltek az egyes eljárások élén.⁶⁵ Ezek az esetek Tacitusnál főként politikai jellegűek, és a történetíró a továbbiaknál is egyértelműen megjeleníti a varázslással kapcsolatos vádak különféle politikai motivációit is.⁶⁶

Libo Drusus példája

Tiberiusnak nem véletlenül volt szüksége erre az elsősorban politikai indíttatású perre, amely szerves részét képezte az Augustus első utódként uralkodó, a hatalma megerősítésén fáradozó császár tevékenységének. Elődjének hatalma és kormányzati rendszere javarészt éppen annak személyére épült, s az augustusi karizmát Tiberius természetesen nem örökölhette, nem lehetett teljesen ugyanaz a császár. Minden törvényi és egyéb előíráshoz képest a legelső helyen az uralkodói *auctoritas* állt, melynek alapjait még Augustus teremtette meg saját felsőbbrendűségére építve.⁶⁷ Ebből adódóan érthető, ha 14 után az új *princeps*nek első lépésként le kellett küzdenie a karizmatikus előd halálából adódó legitimációs válságot. Ennek a legitimációs deficitnek az oka abban keresendő, hogy a rendszer több fontos pillére informális volt, így azokat meg kellett erősíteni.⁶⁸ Gyermekei megemlézése a feliraton Tiberius erőteljes dinasztikus törekvéseire is rávilágít. Ezekkel a politikai törekvésekkel nem fért össze az esetlegesen az uralkodó jövőjét és utódját is megkérdőjelező, sőt az azt csupán tudakoló szándék sem. Bizonyos szinten a mágia nevelés tárgyat képezte, de ahogy Thrasyllus vagy később magának Nerónak a példája is mutatja, a birodalom első embere is élhetett vele, így szerepét mindig differenciáltan kell vizsgálni. Az ezt a tevékenységet űző emberek visszaszorítására pedig kiváló eszköznek kínálkoztak a Tacitus által „súlyos pusztításként” minősített,

3. ábra. Tiberius császár privernumi ülőszobra (Musei Vaticani, Róma)

ragályszerűen terjedő és a Tiberius uralkodásának egyik legnegatívabb jellemzőjeként számon tartott felségsértéseket tárgyaló perek.⁶⁹ A vezető rétegben egyre inkább növekedett, majd szinte már általánossá vált a félelem és bizalmatlanság légköre, a császár ellenzéke pedig vagy elpusztult, vagy hallgatásba burkolózott. Ezek a perek ugyanakkor lehetőséget teremtettek az elit egyes tagjainak az érvényesülésre, a haszonszerzésre, valamint az egymással való leszámolásra is.

A Libo Drusus elleni eljárás többek között alkalmas lehet Tiberius „gonosz leleményességének” bemutatására is, hiszen a *princeps* már az események indulásakor úgy határozott, hogy Libónak meg kell halnia.⁷⁰ Tiberius átruházta a felelősséget a vádlottra, azaz: „jól megmutatkozik az igazi önkényuralom rejtett iróniája, hiszen a per legfőbb áldozata lesz hivatott majd viselni a zsarnok álarcát, és ő kapja meg a hatalomra törő *tyrannos* jelzőt”.⁷¹ Ugyanakkor – az ókori szerzők többsége által negatív színben feltüntetett – Tiberius uralkodói habitusa mögött egy tetteiben sokkal inkább tudatos, elsődlegesen a monarchikus hatalom megszilárdítását szem előtt tartó császár állt. Véleményem szerint az elemzett eset leírásában szereplő, Tiberiust illető jelző, a „ravasz” (*callidus*) mögött is jól kirajzolódik az eseményeket sokszor saját kezüleg irányítani szándékozó (gondoljunk csak a kiszemelt áldozat szándékainak kifürkészésére a lakomákon), diktatorikus vezető személye.

A római császárkori, ezen belül az 1. századi felségsértési eljárások, meghurcolások, tragikus sorsú áldozatainak paradigmaticus példája Libo Drusus sorsa. A *Fasti Amiternini* vonatkozó részlete (közvetve) igazolja azt a politikai szándékot, amely az új *princeps* hatalmának kiépítésére irányult. A koncepciós perek fokozatos kibontakozása fontos aspektu-

sát jelenti a kor történetének, egyúttal az asztrológusok megpróbáltatásainak is. Az eset tanulmányozása – főként a tacitusi narratíván keresztül – közelebb visz a mágusok, a bűnvádi perek, valamint (Augustust követően két évvel) Tiberius saját hatalmi pozíciójának megerősítése, de ami a legfontosabb, az egész korszak megértéséhez is.

Jegyzetek

A tanulmány a 11. Magyar Ókortudományi Konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

- 1 *Iduum Septembrium dies* (Évkönyvek II. 32. 2). Vö. a *fasti* megjelölésével: *H EID(US) NP*. A ligatúra egyik lehetséges és egyben leggyakoribb feloldása: *nefastus publicus*. Ez kapcsolódik a felirat elején említett, az eset után bevezetett ünnepekhez (*feriae*). Hanah 2013, 90–91.
- 2 Mai nevén L'Aquila, az olaszországi Abruzzo régió, valamint L'Aquila megye közigazgatási székhelye.
- 3 A felirat első komolyabb leírása és értelmezése Theodor Mommsen nevéhez, illetve az 1846-os esztendőhöz köthető. CIL I². 1893, 244. = CIL IX. 1883, 402. = Degrassi 1963, 185–200. = Ehrenberg–Jones 1976, 52.
- 4 A pontos feloldásához lásd Degrassi 1963, 193.
- 5 Alapvető forrás az eset megismeréséhez a tacitusi *Évkönyvek* második könyvének 27–32. fejezete.
- 6 Libo Drusust ugyanabban az évben jelentették fel, amelyben Tiberius örökbe fogadott fiának (és egyben unokaöccsének), Germanicusnak a mai Németország területén folytatott sikeres hadjáratát leállították, illetve őt magát hazarendelték.
- 7 16-ban senator, de később (24) kizárták a *senatus* soraiból *calumnia* vétsége miatt, mivel Tacitus tudósítása szerint hamisan vádolta be nővérét *maiestas* vádjával. Tiberius a Libo Drusus-ügyben tett szolgálatait figyelembe véve nem száműzette, de a *senatus* soraiból való kizárást sem akadályozta meg (Évkönyvek IV. 31. 4). Rutledge (2001, 232) szerint Tacitus Tiberius nagylelkűségének tekinti a büntetés enyhítését. Ennek pontos mértékét, valamint a *calumnia* vádjának alapját a Firmius Catusról rendelkezésre álló kevés információ alapján nem tudjuk teljességgel megítélni.
- 8 Vesularius Flaccus Tiberius kíséretéhez tartozott Rhodoson, majd később Caprin. Mivel belekeveredett a Seianus-féle összeesküvésbe, 32-ben kivégezték (Évkönyvek VI. 10. 2, vö. Borzsák 1970, 166–167).
- 9 Tacitus rövid említésén túl Iuniusról nem rendelkezünk több információval. A szövegből kiindulva valószínűleg mágus lehetett: *Iunius quidam, temptatus ut infernas umbras carminibus eliceret, ad Fulcinium Trionem indicium detulit* (Évkönyvek II. 28. 2).
- 10 Tacitusnál először a Libo-perben találkozhatunk a nevével mint ismert (*celebre ingenium*) vádlóival (Évkönyvek II. 28. 4); a további perekben is fontos szerepet töltött be, például a Piso-ügy egyik tehetséges szónokaként: *ne facundiam violentia praecipitaret* (Évkönyvek III. 19. 1). Részletesebben lásd Rutledge 2001, 234–235.
- 11 Tacitus összesen négy feljelentő (*delatores*) nevét adja meg, akik csatlakoztak a vádhoz: a már említett Firmius Catus és Fulcinus Trio. Továbbá Fonteius Agrippa, aki később saját lányát ajánlotta fel a Vesta-kultusz papnőjének az állam iránti elkötelezettségéből adódóan (Évkönyvek II. 86. 1); valamint a hivatali visszaéléssel és kegyetlenséggel megvádolt (Évkönyvek IV. 13. 2), később száműzött hispániai proconsul, Gaius Vibius Serenus, akit 24-ben saját fia vádolt be a *senatus* előtt (Évkönyvek IV. 28–30).
- 12 Borzsák 1970, 167.
- 13 Seager 2005, 75.
- 14 A latinban szintén a *libellus* szó szerepel, de itt már Libo saját maga által írt feljegyzéseire vonatkozik: *uni tamen libello manu Libonis nominibus Caesarum aut senatorum additas atrocis vel occultas notas* (Évkönyvek II. 30. 2).
- 15 Borzsák 1970, 169.
- 16 Cassius Dio (*Római történet* LV. 5. 4) Augustusnak tulajdonítja ezt az újítást. Vö. Goodyear 1981, 277.
- 17 Ennek a részletnek a tacitusi kiemelése (hangsúlyozása) jól jellemzi az író negatív Tiberius-képét, hiszen Cicero leírása szerint ettől a tilalomtól *incestus* vagy *coniuratio* esetében eltekinthettek (*Szónoki felosztások* 34. 118).
- 18 Goodyear 1981, 278. Libo Drusus utolsó kegyelmi kérése is sikert főlekre talált, hiszen Tiberius megingathatatlanul visszautasította azt: „A válasz az volt, hogy a senatushoz forduljon kérésével” (Évkönyvek II. 31. 1, Borzsák István fordítása).
- 19 Tiberius elutasító magatartásával „elvette tőle az utolsó reményét, így az öngyilkosság mellett döntött” (Koesterermann 1955, 90).
- 20 Borzsák 1970, 170. Ennek értelmezése vitatott: vagy úgy értendő, hogy azonnal megkapták a *praeturát*, vagy a következő évre vonatkozólag, mintegy biztosan részesülhettek a tisztségben. Vö. Goodyear 1981, 278.
- 21 A javaslattevők Cotta Messalinus és Gnaeus Lentulus voltak (Évkönyvek II. 32. 1).
- 22 Ezek a császárkorban közzismertebb néven a *damnatio memoriae* részei, melynek előzményei még a köztársaság korába nyúlnak vissza. Borzsák 1970, 171; Goodyear 1981, 281.
- 23 Pomponius Flaccus volt a javaslattevő (Évkönyvek II. 32. 2).
- 24 Az előterjesztést Lucius Plancus, Gallus Asinius, Papius Mutilus és Lucius Apronius szavazta meg (Évkönyvek II. 32. 2).
- 25 Wiedemann 2006, 219.
- 26 A *crimen* elleni ítélezés alapja a császárkor elején egyrészt a Iulius Caesar Kr. e. 46-os consulságához köthető *lex Iulia maiestatis*, valamint az Augustus uralkodása alatt létrejött, azonos elnevezésű két törvény. Vö. Mousourakis 2007, 224, 82. jegyzet.
- 27 Salvo 2012, 4238.
- 28 Borzsák 1970, 128.
- 29 Walker 1952, 93.
- 30 Shotter 1972, 97.
- 31 Lőrincz 1987, 20.
- 32 Syme 1989, 256.
- 33 A Libo Drusushoz kötődő genealógiai és prozopográfiai adatok három fontos forrása: Weinrib 1968a, 247–278; Syme 1989, 255–269; Pettinger 2012, 219–232.
- 34 A tisztségre való kinevezés datálása és pontos körülményei kérdésesek, a korábbi elemzések eltérő álláspontokat fogalmaznak meg a hivatal tacitusi említésével kapcsolatban. Weinrib szerint valószínűtlen, hogy Libo Drusus praetor lett volna 16. szeptember 13-án, hiszen ennek a választásnak a vitája később történik Tacitus műve alapján (Évkönyvek II. 36). Seager, Suetonius leírásából kiindulva, miszerint Libo tevékenysége már hosszabb ideje tartott, ehhez kapcsolva a 15-ös évre teszi az *ornai praeturát*. Levick szerint a tisztség vonatkozhatott egy alkalmi ür betöltésére, amely 16-ban keletkezett, vagy egyszerűen csak a következő évre való kijelölést takarta. Pettinger szintén a 15-ös évre teszi a kérdéses

- hivatal dátumát, míg Libo Drusus születését Kr. e. 15-re datálja, ennél fogva a praetorrá választás szerinte Kr. u. 14-ben történhetett. Weinrib 1968b, 33; Seager 2005, 75; Levick 2005, 149–150; Pettinger 2012, 195–207.
- 35 Valamikor október és december között. Pettinger 2012, 238.
- 36 Hegyi W. 2011a, 12.
- 37 Syme 1958, 399–400.
- 38 Pettinger 2012, 47–217.
- 39 Leon 1957, 78.
- 40 Pettinger 2012, 26–27.
- 41 Syme 1958, 400; Syme 1989, 256.
- 42 Shotter 1972, 92.
- 43 Rogers 1935, 20.
- 44 Bauman 1974, 60–61.
- 45 Martin 2001, 120–121.
- 46 Walker 1952, 92.
- 47 Goodyear 1981, 266–268.
- 48 Mendes (Mendés) a görög neve a Nílus-deltában fekvő ókori egyiptomi Djedet városnak, mai nevén Tell el-Rubának.
- 49 Cramer 1954, 99–101.
- 50 Goodyear 1981, 266–268.
- 51 Hayes 1959, 4.
- 52 Várhelyi 2010, 159.
- 53 Hajdu 2013, 390.
- 54 Goodyear 1981, 267.
- 55 Egy Kr. u. 11-ben kiadott ediktum eltiltotta az embereket a jövődömondókkal való konzultációktól (Cassius Dio LVI. 25. 5–6). Ez a rendelkezés sokszor kiváló hivatkozási alapot jelentett a *maiestas* vádjának felépítése során.
- 56 Köves-Zulauf 1995, 61–63.
- 57 Hajdu 2013, 393–394.
- 58 MacMullen 1966, 128.
- 59 Hajdu 2013, 394.
- 60 Cramer 1954, 237–240.
- 61 Potter 1994, 174–175.
- 62 MacMullen 1966, 140–141.
- 63 Cramer 1954, 240–246.
- 64 Talbert 1984, 172–173.
- 65 Aemilia Lepida (Kr. u. 20); Claudia Pulchra (26); Mamercus Scaurus (34); Lolliia Paulina (49); Furius Scribonianus (52); Statilius Taurus (53); Domitia Lepida (54); P. Anteius és Ostorius Scapula (66); Barea Soranus és lánya, Servilia (66). Vö. Fögen 1993, 97.
- 66 Várhelyi 2010, 159.
- 67 Syme 2002, 322.
- 68 Hegyi W. 2011b, 482.
- 69 Martin 2001, 121.
- 70 Walker 1952, 94.
- 71 Pettinger 2012, 215.

Bibliográfia

- Bauman, R. A. 1974. *Impietas in Principem. A Study of Treason Against the Roman Emperor with Special Reference to the First Century A. D.* München.
- Borzásák I. 1970. *Tacitus: Annales I–III.* Auctores Latini XIII. Budapest.
- CIL I². 1893 = J. H. W. Henzen *et al.* (szerk.): *Corpus Inscriptionum Latinarum.* I². Berlin.
- CIL IX. 1883 = Mommsen, T. (szerk.): *Corpus Inscriptionum Latinarum.* 9. Berlin.
- Cramer, F. H. 1954. *Astrology in Roman Law and Politics.* Philadelphia.
- Degrassi, A. 1963. *Inscriptiones Italiae.* 13, 2. Rome.
- Ehrenberg, V. – Jones, A. H. M. (szerk.) 1976. *Documents Illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius.* Oxford.
- Fögen, M. T. 1993. *Die Enteignung der Wahrsager. Studien zum kaiserlichen Wissensmonopol in der Spätantike.* Frankfurt am Main.
- Goodyear, F. R. D. (szerk.) 1981. *The Annals of Tacitus. Books 1–6.* Cambridge.
- Hajdu P. 2013. „A mágia tilalma Rómában”: Nagy Á. M. (szerk.): *Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterráneumban.* Budapest, 389–394.
- Hannah, R. 2013. „Time in Written Spaces”: G. Seers – P. Keegan – R. Laurence (szerk.): *Written Space in the Latin West, 200 BC to AD 300.* London – New York, 83–102.
- Hayes, W. M. 1959. „Tiberius and the Future”: *The Classical Journal* 55, 3–8.
- Hegyi W. Gy. 2011a. „A külső munkatárs. Maecenas politikai pályafutása”: *Ókor* 10/1, 10–17.
- Hegyi W. Gy. 2011b. „Római történelem”: Németh Gy. – Hegyi W. Gy.: *Görög–római történelem.* Budapest, 323–565.
- Koestermann, E. 1955. „Die Majestätsprozesse unter Tiberius”: *Historia* 4, 72–106.
- Köves-Zulauf, T. 1995. *Bevezetés a római vallás és monda történetébe.* Budapest.
- Leon, E. F. 1957. „Notes on the Background and Character of Libo Drusus”: *The Classical Journal* 53, 77–80.
- Levick, B. 2005. *Tiberius the Politician.* London – New York.
- Lőrincz B. 1987. „Koncepciók perek a császárkori Rómában”: *Historia* 9/3, 19–20.
- MacMullen, R. 1966. *Enemies of the Roman Order. Treason, Unrest, and Alienation in the Empire.* Cambridge, MA.
- Martin, R. 2001. *Tacitus.* Bristol.
- Mousourakis, G. 2007. *A Legal History of Rome.* London – New York.
- Pettinger, A. 2012. *The Republic in Danger. Drusus Libo and the Succession of Tiberius.* Oxford.
- Potter, D. S. 1994. *Prophets and Emperors. Human Divine Authority from Augustus to Theodosius.* Cambridge, MA.
- Rogers, R. S. 1935. *Criminal Trials and Criminal Legislation under Tiberius.* Middletown.
- Rutledge, S. H. 2001. *Imperial Inquisitions. Prosecutors and Informants from Tiberius to Domitian.* London – New York.
- Salvo, D. 2012. „Maestas”: R. S. Bagnall *et al.* (szerk.): *The Encyclopedia of Ancient History.* Malden, 4236–4238.
- Seager, R. 2005. *Tiberius.* Oxford.
- Shotter, D. C. A. 1972. „The Trial of M. Scribonius Libo Drusus”: *Historia* 21, 88–98.
- Syme, R. 1958. *Tacitus.* Oxford.
- Syme, R. 1989. *The Augustan Aristocracy.* Oxford.
- Syme, R. 2002. *The Roman Revolution.* Revised edition. Oxford.
- Talbert, R. J. A. 1984. *The Senate of Imperial Rome.* Princeton.
- Várhelyi Zs. 2010. *The Religion of Senators in the Roman Empire. Power and the Beyond.* Cambridge.
- Walker, B. 1952. *The Annals of Tacitus. A Study in the Writing of History.* Manchester.
- Weinrib, E. J. 1968a. „The Family Connections of M. Livius Drusus Libo”: *Harvard Studies in Classical Philology* 72, 247–278.
- Weinrib, E. J. 1968b. „The Prosecution of Roman Magistrates”: *Phoenix* 22, 32–56.
- Wiedemann, T. E. J. 2006. „Tiberius to Nero”: A. K. Bowman *et al.* (szerk.): *The Cambridge Ancient History.* Vol. 10. Cambridge, 198–255.